

Comparació interdialectal al segle XIX. *Las joyas de la Roser / Les choyes de Roseta*

Joaquim Martí Mestre (València)

■ 1

L'any 1874 es publicava a València, en la impremta de Piles, *Les choyes de Roseta. Drama en tres actes y en vers, escrit en català, per Don Serafí Pitarra (Frederich Soler), y traduït y arreglat a la esena y costums valensianes per Don Leandro Torromé*, estrenat “en gran èxit” el 7 de març de 1874, “a benefisi del traductor”. Leandre Torromé (1825–1878) fou un popular actor valencià especialitzat en papers còmics, i autor d'algunes obres teatrals, en català i en castellà.¹

Sovint aquesta adaptació de Torromé ha estat poc valorada. Garcia Frasquet (1988: 136; 1989: 466–470) afirma que “la versió empobreix i traïx l'obra de Soler”, per la “facilitat hiperbòlica” de l'adaptador, per l'eliminació i afegiment de diàlegs, i lingüísticament, perquè adapta la llengua a la de l'espectador valencià que havia de presenciar-la, el qual “parlava una llengua cada cop més corrupta i castellanitzada”.

Amb tot, en el panorama teatral valencià d'aquells anys, quan les peces representades eren sobretot sainets, no convé llevar mèrits a l'intent de Torromé per assajar en el teatre valencià el gènere dramàtic, cosa que va fer tant amb l'adaptació de l'obra de Soler com amb el seu drama original *Pobres y rics*.² D'altra banda, és també meritòria la voluntat d'introduir en el context valencià el teatre procedent del Principat, a través d'un autor tan

-
- 1 Va escriure el “drama valencià en tres actes y vers” *Pobres y rics* (València: impr. de Piles, 1875), i l’“apropósito en un acto” *Les festes del sentenar*, que, segons comenta Sanchis Guarner (1980: 73), no va ser impresa, “i és possible que fos escrita l'any 1855, amb motiu del quart centenari de la canonització de sant Vicent Ferrer”. A més, com figura en la bibliografia de l'autor inclosa en *Les choyes de Roseta*, és autor de diverses obres en castellà.
  - 2 Per aquells anys altres autors valencians assajaren el drama, com Francesc Palanca (*Lo que sembles culliràs*, València, 1871; *Els dos anells*, València, 1874), o Josep Garcia Capilla (*La veu de la consènsia*, València, 1872).

reconegut com Frederic Soler. Torromé es va avançar, així, a l'arribada intermitent a València, a partir de la temporada 1878–79, d'algunes companyies teatrals procedents de Catalunya, que hi representaren obres d'autors catalans (veg. Garcia Frasset, 1988).

Des d'un punt de vista lingüístic, no és la primera vegada que hom destaca del valencià del s. XIX el seu caràcter “corrupte i castellanitzat”. Però entenem que aquesta és una afirmació massa genèrica i reduccionista, que no permet copsar tota la varietat i riquesa lingüística del valencià vuitcentista, la qual va molt més enllà dels castellanismes, els quals, de fet, no estaven absents de les altres varietats diatòpiques catalanes. Amb el present treball intentarem, doncs, partint de l'adaptació de Torromé, mostrar la riquesa i varietat del valencià del s. XIX.

Però primer pensem que cal referir-se a l'original del qual parteix l'adaptació valenciana. La primera edició de *Las joyas de la Roser* és de l'any 1866 (Barcelona: Eudalt Puig), any també de la seua estrena. El mateix 1866 se'n publicà una segona edició (Barcelona: Eudalt Puig), sense canvis respecte a la primera.³ L'any 1872, a la mateixa “Llibreria d'Eudalt Puig”, isqué a la llum la tercera edició de *Las Joyas de la Roser*; en aquest cas, amb notables diferències respecte a les altres dues. Aquesta tercera edició fou la base de les altres dues edicions que es publicaren al s. XIX (Barcelona: Eudalt Puig, 1882; Barcelona, Imprempta de «Lo Teatro Regional», 1893), encara en vida de l'autor. La tercera edició, doncs, inclou, respecte a les dues primeres, nombrosos canvis, estilístics, lingüístics i de contingut, la qual cosa ens fa pensar que degueren ser obra del mateix Soler, o almenys autoritzats per ell. L'adaptació de Torromé segueix també la tercera edició de l'obra, com es pot comprovar, per exemple, comparant les acotacions escèniques, menys abundants i molt més sintètiques a partir d'aquesta edició, com també en l'adaptació valenciana, i així mateix tenint en compte els canvis en el nombre d'escenes, i les supressions de versos, sobretot en l'escena X (XIII en les dues primeres edicions) del tercer acte.

Resulten interessants els canvis de la tercera edició, que, entre altres coses, aporten informació sobre el model lingüístic de la llengua literària i sobre els criteris de correcció lingüística seguits aleshores entre els escriptors del Principat. Per exemple, hom tracta de regularitzar l'ortografia, corregint algunes vacil·lacions de les dues primeres edicions: en l'ús de la *s* per

---

3 Únicament canvia la paginació, i algun error material de la segona edició, com l'escena IV del segon acte, que, per error, en la segona edició figura com “Escena VI”.

ss (“grandísim” 59,⁴ “necesita” 74, “pasió” 81 – “grandíssim” 50, “necesita” 62, “passió” 67), en “vensut” (76) substitueix la *s* per *ç*: “vençut” (63), si bé la *ç* és molt poc usada en totes les edicions; en l’ús de la *b* per *v* (“estaba” 10, “batua” 17, “llabi” 32, “avans” 47, “bora” 50 – “estava” 10, “vatua” 15, “llavi” 28, “abans” 40, “vora” 42, però erròniament hom substitueix *trobar* per *trovar*), en la *qu-* (“cuarto” 45 – “quarto” 38), en la *-t* final (“edad” 19 – “edat” 17), restaurant-la en el grup final *-nt* (“saben” 27, “correns” 92 – “sabent” 24, “corrents” 75, i sempre en “tan” 15 – “tant” 14); es restitueix la *-r* final (“rustí” 15, “senyó” 23, “coló” 28 – “rustir” 14, “senyor” 20, “color” 25), la *b* (“n” 11, “l’ora” 87 – “n’hi” 11, “l’hora” 72); hom corregeix en *x* o en *tx* els pocs casos de *ch* palatal de les dues primeres edicions (“planchas” 45, “dicha” 52 – “planxas” 39, “ditxa” 44); sol substituir-se la *y* dels diftongs per *i* (“cuydado” 13, “truytas” 18, “aygua” 54 – “cuidado” 12, “truitas” 17, “aigua” 46). La tercera edició tracta de corregir els usos confusionaris de *a* per *e* i de *e* per *a* en posició interior (“traballador” 12, “arbalet” 25, “are” 72 – “treballador” 11, “arbalet” 22, “ara” 60), o en el femení singular (“pobre mare” 47 – “pobra mare” 40), però manté els plurals en *-as* i la desinència *-an*, encara que alguna vegada la corregeix en *-em*: “si t’ho agrahèixan ja t’ho pàgan” (78) – “si t’ho agrahèixen ja t’ho pàgan” (64); i també les confusions entre *u* i *o* àtones, molt menys habituals (“mossu” 50, “soplicar” 83 – “mosso” 42, “suplicar” 69); d’acord amb l’etimologia, es canvia “neixe” (19) en “naixe” (17) i “treyent” (21) en “trayent” (19); igualment, hom canvia la *-p* final de les formes del verb *saber* en *-b* (“sap” 13, “saps” 28 – “sab” 13, “sabs” 24), i “mitx” (22) en “mitj” (20). Aquesta edició inclou moltes més elisions de vocals que formen sinalefa, sobretot en la partícula *que* (“que és” 14, “que haveu” 15 – “qu’és” 13, “qu’haveu” 14), però també en altres casos (“lo llum de cuyna, el porró” 15 – “lo llum de cuina'l porró” 14, “però se repensa” 36 – “però’s repensa” 31), i corregeix la forma de primera persona del present d’indicatiu “vuy” (28, 31)⁵ en “vull” (24, 27).

En la morfologia, la tercera edició substitueix els casos de desinència *-i* de l’imperfet de subjuntiu en *-e* (“trobessis” 21, “fossin” 22, “vegessis” 23 – “trovesseis” 19, “fossen” 19, “vegesses” 20); sovint canvia els infinitius de la segona conjugació en *-re* per *-rer* (“riure” 12, “viure” 13, “cloure” 33 – “ríurer” 12, “víurer” 13, “clòurer” 29), regularitza la segona persona del

4 Citem a partir de la segona edició, que, com hem dit, és idèntica a la primera.

5 Cf. “my que sàpigas” (Eduard Vidal: *Qui juga no dorm*, Barcelona: Jepús, 1865, p. 6), “A casa no hi my cap dona” (Eduard Vidal: *L’ase d’en Mora*, Barcelona: Jepús, 1866, p. 9).

present d'indicatiu del verb *ésser*: “tu que li *est* mare” (66) – “...*ets...*” (55);⁶ i un cas de l'incoatiu *-ix* en *-eix*: “*seguix*” (88) – “*segueix*” (73). Igualment, d'acord amb l'ús del català oriental, hom regularitza els casos d'“hòmens” (61) en “homes” (52), i es substitueix el demostratiu neutre “assò” (78, 80) en “això” (65, 66); també és substituït el femení “dos” (80) en “duas” (67), i els casos del pronom feble “os” (52, 81) per “us” (45, 67); l'adverbi “sol” (32) hi és substituït per “sols” (28), i “així” (32, 34) per “aixís” (28, 30). Hom canvia la preposició *en* per *a* indicant situació en un lloc: “¡Si la tens aquí *en* la mà! (34) – “¡Si la tens aquí *a* la mà! (31), “*apareix en* la porta del fondo” (94) – “*apareix a* la porta del fondo” (77), “(Que surt ab dos planxas y las posa *en* lo fogó)” (53) – “(Que surt ab dos planxas y las posa *an al* fogó)” (45); es tendeix a reforçar *a* en *an a*: “*tira a* lo pou a la Cinta” (41) – “*tira an al* pou a la Cinta” (35), “sé lo bé qu'heu fet / sempre *a* lo meu protector” (55) – “...*an al* meu protector” (46).⁷ Hom canvia algun cas rar de la forma reforçada de l'article *el* de les dues primeres edicions per *lo*: “(Hi corre y li agafa *el* puny clos)” (34) – “(Hi corre y li agafa *lo* puny clos)” (30), però davant de la preposició *de* ara es prefereix *el*: “—Bé, ¿quin cuento contarem? / —*Lo de* las quatre bruixotas. / —*Lo de* un vell que era molt ase” 39 – “—Bé, ¿quin cuento contarem? / —*El de* las quatre bruixotas. / —*El de* un vell que era molt ase” 33). Així mateix, hom elimina el pronom *naltres* (44, 52), probablement perquè era considerat massa vulgar.

Els canvis lèxics sovint són motivats estilísticament, ex. “tambor” 20 – “tímbal” 18, “moca” 22 – “aixuga” 20, “que van de traydó” 25 – “que van a traició” 22, “xicots” 42 – “noys” 35, “se topa ab Bernat” 58 – “se trova ab Bernat” 49, “tempestas” 78 – “ventadas” 65. S'hi corregeixen alguns castellanismes: “hasta” 30 – “fins” 26, “después” 59 – “després” 50, “rostro” 43 – “rostre” 37, “bueno” 45 – “molt bé” 39, “¡viva!” 92 – “¡visca! 75, “luego” 47 – “prompte” 40, “socorro” 43 – “aussili” 37. En algunes ocasions hi són substituïts alguns versos sencers, canviant el sentit del text, ex.

6 Cf. en la segona persona “—Donchs *est* rich? / —Per lo que *ets* tu...” (Eduard Vidal: *Tal hi va que no s'ho creu*, Barcelona: Jepús, 1866, p. 16), “Olal Ja *est* aquí, Peret?” (Josep M. Arnau: *La mitja taronja*, Barcelona: Puig, 1868, p. 26).

7 El reforç de la preposició *a* (*an*, *en*) és habitual en els textos catalans dels segles XVIII i XIX, ex., “Y *an* aquet no-l correspon?” (Eduard Vidal: *Tants caps tants barrets*: Barcelona, Jepús, 1865, p. 12), “la forquilla en questa mà, / lo ganivet *an* aquí?” (Modest Busquets: *La cuestió són quartos*, Barcelona: Gaspar, 1867, p. 7), “Y tu què dius *en* això? / —Jo... no res...” (Narcís Campmany: *A la lluna de València*, Barcelona: Gaspar, 1868, p. 31), també *am*: “que no al vols *am* ell, / perquè'm vols a mi” (Francesc de Sales Vidal: *La malhasia de Sígies*, Barcelona: Jepús, 1866, p. 17), i veg. Prat, Vila (1992: 122).

“No he menjat encara res” 21 – “¿Com podré cavar després?” 19; “Vamos, bé: / no’m pensava encara jo...” 28 – “Així ho deus fer. / A mi encara em feya por...” 25, i, per últim, s’hi corregeixen les errades materials de les dues primeres edicions, ex. “fan” 19 – “fam” 17, “primé'l fluviols” 38 – “primé'ls fluviols” 33, “pobte” 50 – “poble” 43.

■ 2

Torromé afirma adaptar l’obra de Soler als “costums” valencians. En aquest sentit, trasllada l’acció de “la vila d’Hostalrich” a “un poble immediat a València”. Igualment, modifica alguns antropònims de l’original per altres de més corrents en valencià: *Rosa* en comptes de *Roser*, *Chimet* en lloc de *Benet*, i *Melcior* varia la seua forma en *Melchor*; canvia alguns topònims catalans: la “font del Masbusom” (*J* 32) en la “fonteta de l’Hom” (*Ch* 28),⁸ o “Raminyó” (*J* 19) per “l’horta de les Moreres” (*Ch* 16); substitueix la referència al “siti de Girona” (*J* 41) durant la Guerra del Francès, pel “siti (...) de València” (*Ch* 38). Al llarg de l’obra fa altres adaptacions al context valencià. Així, hi ha canvis en l’àmbit de la gastronomia: els “fasols” (*J* 11) es converteixen en “arròs en fesols y naps” (*Ch* 9); Mateu vol lluir-se “lo dia de la boda” de la seua filla, oferint un gran àpat: “Què faré? Tot lo que puga. / Confits de matafaluga, / borregos de Cardedeu, / y hasta xocolate y tot” (26), que en la versió valenciana esdevé: “Què farà? / —Sopà en bescuits, / olla en pilotes, gallines, / marresquino, coques fines, / pastissets...” (23). Igualment, la “palma, mona y tot això / que pe’ls padrins ja són lleis” (*J* 26) es substitueixen en *Ch* per “Flauta, estrenes, tabalet..., (...) / que ya pa’ls padrins són lleys” (23), com a regals del padrí al fillol; o en el costum “de posar pe’ls reys / la sabateta al balcó” (*J* 26), que en *Ch* és: “Y posarem per els reys / en el balcó el tabaquet” (23).

La versió valenciana manté una postura, podríem dir, més espanyolista i de defensa dels interessos espanyols. Així, per evitar o minimitzar la crítica que fa el francès *Miquel* dels costums espanyols més tòpics: “Y què feu los espanyols (sic)? / La guitarra, lo pandero, / porró, ballar lo bolero, / y atipar-vos de fasols” (*J* 13), Torromé suprimeix la referència directa als espanyols: “Y què feu así, no hu saps? (...)” (*Ch* 9), o, amb un altre sentit, substitueix *Girona* per *Espanya* per referència al valor: “No pot nàixer cobart, pare, / qui naix a prop de Girona” (*J* 64) – “No pot ser un cobart, pare, /

8 A partir d’ara, ens referim amb *J* a *Las joyas de la Roser* (Barcelona, 1872) i amb *Ch* a *Les choyas de Roseta* (València, 1874).

el qu·ha naixcut en España!” (*Cb* 63). Igualment, les referències catalanes a la Guerra del Francès de l’original són substituïdes per referències espanyoles generals, com en el canvi de la batalla del Bruc (*J* 14, 57, 64) per la de Saragossa (*Cb* 11, 40, 56).

No deixa de ser significatiu, des del punt de vista dels usos lingüístics, que en l’adaptació valenciana, a diferència de l’original, les referències a l’ensenyament del catecisme siguin en castellà, la qual cosa deu ser indicativa de l’ús llavors d’aquesta llengua en la catequesi en les parròquies valencianes. Així, parlant del rector, que ensenya la doctrina, en *J* llegim: “Ell, qu·en faltant·hi una coma, / ja no deixa passar re! / Ves! Perquè no sé ben bé / las darrerias del home” (25), que en *Cb* s’adapta en: “Mateu: —Què·t preguntà el retor? / Melchor: —*Las / postemerias del hombre. (Melchor y Rosa se ribuen a carcallaes) / Mateu: —El postema eres tu!*” (21), diu *Mateu*, indignat per la ignorància de *Melchor*,⁹ així mateix, en *J* afirma *Melchor*: “Si fins sé quants déus hi ha!” (24), però en *Cb* diu *Melchor*: “Yo sé... cuántos dioses hay...” (21).

■ 3

Estudiem a continuació, des d’una perspectiva contrastiva i diatòpica, els canvis lingüísticament més destacats introduïts en l’edició valenciana en els apartats de morfosintaxi i de lèxic.

■ 3.1 Morfologia i sintaxi

■ 3.1.1

En l’article, destaquem l’ús que fa *J* habitualment de les formes clàssiques del masculí *lo*, *los*,¹⁰ que Torromé canvia generalment per *el* (*l*), *els* (*ls*), respectivament, ex. *J*: “(Lo plor la ofega)” (68) – *Cb*: “(El plor la ofega)”

9 Joc humorístic de parònims entre el mot cast. *postrimerias* (mal pronunciat per *Melchor* en *postemerias*) i el terme col·loquial i metafòric val. *postema* ‘pesat, molest’ (veg. Martí, 2006a).

10 Soler també fa servir les formes asil·làbiques *li* i *ls*, i molt rarament les reforçades: “enviant·me tan dols sonris / com *el* qu·en los àngels brilla” (42), on la forma *el* s’explica per evitar ambigüitats amb un possible relatiu genèric de cosa (*lo que*), i, com ja hem dit més amunt, davant la prep. *de*, segurament per evitar possibles ambigüitats amb l’article “neutre”. Es fa difícil d’interpretar alguns casos d’*al* i *als* en complements directes en *J*, en els quals teòricament la *a* tant podria representar la preposició *a* unida amb l’article, formant una contracció, com la representació gràfica de la vocal neutra de l’article masculí: “però ell sols ab lo seu or / salva *als* que t’han dut amor” (67), encara que, donada la clara preferència de Soler per la forma plena de l’article masculí, ens inclinem més aviat per la primera possibilitat. L’ús habitual de l’article masculí *lo*, *los* per part de Torromé coincideix amb la doctrina de Ballot (1987 [1813]: 2).

(56), *J*: “(a contar *lo* cuento)” (33) – *Ch*: “a contar *el* cuento)” (30), *J*: “a *lo* seu niu” (28) – *Ch*: “*al* seu niu” (25), *J*: “vull seguir *los* passos” (66) – *Ch*: “vullc seguir *els* pasos” (85). L’edició valenciana només fa servir l’article masculí *lo*, *los* darrere la preposició *en*: “en *lo* si” (12), “en *lo* poble” (14), “en *los* làbios” (26), “en *lo* rey” (32), “en *lo* sel” (37), “en *lo* cap” (51), “en *los* teus brasos” (64), que és segurament el context en el qual ha tingut una major continuïtat la forma plena de l’article masculí en valencià general,¹¹ i, de fet, hi ha arribat pràcticament fins als nostres dies, entre les generacions grans. L’anomenat article “*lo* neutre”, en *J*, davant del relatiu *que* i precedit d’un mot acabat en vocal, sol adoptar la forma asil·làbica *l*, cosa que no ocorre en *Ch*, on apareix *lo*; ex. “Jo·*l* que vuy que estiguen bé, / (...) jo ja sé·*l* que tinch de fé (*J* 26), “si jo podia / ensenyà·*l* que·m desespera” (*J* 28), “Vaig a fer que·m digui·*l* qu’és, / y veurem qui té rahó” (*J* 38).¹²

La contracció de l’article amb la preposició *per* té lloc en *J*, però no en *Ch*, ex. “*pels* trastorns passats” (58) – *Ch*: “*per* els trastorns pasats” (56), *J*: “hem anat a cullir móras / *pels* esbarzers del barranch” (66) – *Ch*: “ham anat a collir móres / *per* els brasers del barranc” (60). Igualment, Torromé elimina l’article personal, *en* *per* al masculí i *la* *per* al femení, que apareix en l’original de Soler, ex. *J*: “«Cobarts!» ha cridat al veure-u / *en* Rafel” (54) – *Ch*: “«Cobarts!» ha cridat al vore-u / Rafelet” (53), *J*: “*La* Rosé, *en* Melció y son pare” (60) – *Ch*: “Rosa, Melchor y son pare” (59).

■ 3.1.2

Quant als pronoms personals, notem en *J* l’ús de *li* per representar les combinacions d’un complement directe singular determinat, o d’un complement directe neutre, i un complement indirecte singular, d’acord amb l’ús del català central a l’època, ex. “—Ara no·*l* perdeu fent bulla! / —A punta·*li* ab una agulla” (20), “(Ell *li* dóna, y ella se la posa, clouhent-se-la tota sola)” (30), “però lo cap ho sap / perquè *li* diu baix lo cor” (28). Tor-

11 En els sainets valencians i en les explicacions falleres del s. XIX s’observa que la forma plena *lo*, *los* es manté especialment en aquest context, i també precedida del quantitatiu *tot*, *tots* (Martí, 1996: 242; id., 2006b: 105).

12 Vegeu més mostres de reducció de l’article “*lo* neutre” en altres textos teatrals principals del s. XIX, no únicament en oracions de relatiu, sinó també en altres casos: “Veus aquí·*l* que sou las donas” (Eduard Vidal: *A boca tancada...*, Barcelona: Jepús, 1864, p. 16), “Perquè·*l* mateix que vosté, / lo meu cor per l’Elvireta / se consum fins a la arrel” (Vidal: *Tants caps tants barrets*: Barcelona, Jepús, 1865, p. 19), “ni sé·*l* qu’és meu ni lo vostre” (Vidal: *Tal hi va...*, p. 24), “Donchs lo noy no farà·*l* seu” (Eduard Vidal: *Cada hu per bont la enfila*, Barcelona: Jepús, 1866, p. 31), “defensa’t prompte, a l’instant, / *del* que aquet senyor t’acusa” (id., 43).

romé el substitueix per les combinacions *li'l*, *li la* i *li bo* (*li u*), respectivament, segons l'ús valencià: “No-l pergues anant de bulla! / —Clava-li'l en una ahulla” (16), “(*Li la* dóna, y ella se la posa)” (27), “però el meu cap eu sap... / perquè *li u* apunta el cor” (25). En *J* es troba la combinació *els hi* per representar un complement indirecte plural: “—Ho diuhen tot a la bruixa, / demanant-li ser bonicas, / perquè més qu'a sa germana / las estimi:l rey qu'estiman. / —Y què·*ls hi* va dir la bruixa?” (35), i l'ús de *n'hi* per *li'n*: *J*: “Veus, aquí, a n'en Miquel ara? / *N'i* dius unas a la cara...!” (11), “—Parlo com vos mereixeu. / Que *n'hi* feu, de nosa, a Espanya!” (37). *Ch* evita ambdues estructures, respectivament: “Y què respongué la bruixa?” (32), “Veus? Así està Miquel ara, / y unes *li'n* dius en la cara...!” (8), “Parle com se mereixeu. / No feu més que mal a España” (34).

El pronom de primera persona del plural en *J* pren les formes *ens* (*·ns*) i *nos*, però en *Ch* se substitueixen per *se* (*s*), amb valor reflexiu i recíproc, i *mos*, ex. *J*: “—Que pesats y fastigosos! / Fa un quant temps que cada punt... / —No·*ns* los treyam del damunt” (19) — *Ch*: “...No *se*'ls traurem de damunt!” (16), *J*: “Y·*ns* estem encara aquí?” (62) — *Ch*: “Y encara *s*'estem así?” (62), *J*: “Quant éram xichs *nos* passàvam / riu amunt y riu avall; / pujàvam per las sureras / a agafar nius de pardals. / Lo que·*ns* déyan las promesas / *nos* contàvam en sent grans” (61) — *Ch*: “...*se* pasàbem... / lo que les nòvies *mos* dien / *se* contàbem sent ya grans” (60), “Tots *nos* havem d'estimar; / som germans” (22) — *Ch*: “Tots *mos* havem d'estimar...” (19).

Igualment, Torromé canvia *vos* i *us* per *os* i, amb valor reflexiu i recíproc, per *se* (*es*, *s*), ex. *J*: “Ves de què *vos* alabeu!” (14) — *Ch*: “Has vist de què *s*'alabeu?” (10), *J*: “Acosteu·*vos* tots un xich” (34) — *Ch*: “Acosteu·*se*; acosta't, Quico” (30), *J*: “Veus, vetaquí lo que feu: / No reseu, feu los tabals, / y després los lliberals, / si un *vos* diu negre, / *us* cremeu” (25) — *Ch*: “...y al ohuir «negre», *es* cremeu?” (21), *J*: “si *us* maltracteu, / no la toqueu la persona” (13) — *Ch*: “Si *os* maltrateu...” (10), *J*: “Què *us* falta?” (24) — *Ch*: “Què *os* falta?” (20), “La Roser que, per salvar·*vos*, / la vida a sacrificar·*vos* / anava ja” (76) — *Ch*: “...per salvar·*os*...” (76). Però de vegades *Ch* manté *vos*, ex. “Jo *vos* he vist naixe a tots” (17) — *Ch*: “A tots *vos* viu nàixer yo” (14); en *J* es troba la reducció de *vos* a *se*, amb el verb pronominal *anar-se'n*: “*aneu-se'n* ja en nom de Déu” (51).

Torromé evita l'ús del pronom adverbial *hi* del text de Soler, d'acord amb la pèrdua de la majoria dels usos d'aquest pronom en valencià. Sovint l'elimina, ex. *J*: “—Bé, bé, vaja, du això als bous. / (...)—Bé, ja *hi* vaig” (16) — *Ch*: “...Bé, ya vach” (12). Una altra solució, menys habitual, és canviar-lo per un altre pronom, que pot ser feble, ex. *J*: “Sols pensant·*hi* [en el sacri-

fici que ha de fer Roser, per salvar Rafel], un suor fret / sento ja que'l front me mulla" (67) – *Ch*: “De pensar-o, un suor fret / sent que'l meu front arremulla!” (66), *J*: “Ara fem-*hi* la llengüeta / y tot seguit sonarà (*Acaba bé lo fluiol y se posa a tocar-lo*)” (33) – *Ch*: “Ara fem-*li* la llengüeta...” (29), o fort, ex. *J*: “(*Hi* corre, y li agafa lo puny clos)” (30) – *Ch*: “(Corre a ell y li agafa el puñ)” (26). En *J* l'ús del pronom *hi* pot suplir un pronom relatiu tònic darrere de preposició: “Es qu-*hi* ha cosas qu-un no *hi* cau” (24), “Tot justament a la cama / que *hi* tinch lo dolor!” (30); en canvi, *Ch* en aquests casos recorre a altres alternatives, com un pronom relatiu tònic o un complement del nom: “Y à coses... *en què* u no cau...” (21), “Chustament en la cama / *del dolor!*” (27).

Així mateix, elimina el pronom adverbial *en* en els casos on el valencià del seu temps ja no el feia servir, ex. *J*: “—Y això? Per què us abrasseu? / —Què n'has de fer? (18) – *Ch*: “—Y això? Per què s'abraseu? / —Què t'importa?” (15), *J*: “No us ho dich? Roig de mal pèl. / Jo me'n rich” (16) – *Ch*: “Yo sols li ha dit roch mal pèl, / y em ric...” (13). De vegades evita un pleonasme de l'original: *J*: “de tu no *me'n* queixo pas; / d'ell, que se n'ha anat, me queixo” (24) – *Ch*: “No-*m* queixe yo de Melchor, / que me queixe de Rafel” (20). La decadència del pronom *en*, però, era menor que la de *hi* en valencià al s. XIX (cf. Martí, 1996: 244; id., 2009: 90–91), i, per això, es manté en *Ch* en alguns casos: amb el verb *eixir*: “—El retor..., pa que s'asombre, / vol... / —D'ahí may n'*eixiràs!* / Què't preguntà el retor?” (21), no present en *J*; *enrecordar-se'n*: *J*: “(Recordant-se'n)” (25) – *Ch*: “(Enrecordant-se'n)” (22), del color de la casulla; *guardar-se'n*: *J*: “Per què no ho féyau an ell / an al Bruch, quant lo fusell / podia encara teni? / Ja us *en hauríau guardat!*” (37) – *Ch*: “...Tu *te'n guardaries* bé!” (34–35). Destaquem també la construcció *res me s'i'n dóna* ‘no importar res (d'una cosa)’, no present en *J*, que deu representar la combinació dels pronoms *en* i *hi*, la qual es troba en altres textos populars valencians del s. XIX: “—Si a cas, diu, s'ha de salvar, / Rosa eu lograrà només. / —Y a lograr-o vach, Bernat. / —Y el teu cor? / —Res *me s'i'n dóna.* / —Se mereix una corona / de glòria el teu cor honrat!” (66).

Els pronoms personals de primera i de segona persones del plural *nosaltres* (10, 14, 63, 65) i *vosaltres* (13, 65) són substituïts en *Ch* per *nosotros* (64, 68), *noatros* (11), *mosatros* (61), *moatros* (7), i *vosatros* (9, 61), respectivament.

En *Ch* es substitueix el tractament de *vós* de *J* per *vosté*, ex. *J*: “Ara no'l perden fent bulla!” (20) – *Ch*: “No'l *pergues* anant de bulla!” (16), *J*: “És que *vós* no sabeu, pare” (23) – *Ch*: “És que *vosté* no repara” (19), i només s'hi manté *vós* adreçant-se a la Verge Maria: *J*: “Verge del Socós, / si del foch

nos salveu *vós*, / jo amparo aquest angelet” (42) – *Ch*: “...mos lliureu *vós*” (40).

■ 3.1.3

Torromé substitueix els demostratius reforçats de *J* pels corresponents no reforçats, seguint l'ús valencià, ex. *J*: “(Me fa po. *Aquestas* miradas!)” (12) – *Ch*: “(Me fa por! *Eixes* miraes!)” (9), *J*: “En *aquest* moment” (18) – *Ch*: “En *este* instant” (15), *J*: “En *aquesta* edat” (20) – *Ch*: “En *esta* edat” (17). Les formes habituals en el text de Soler són les reforçades, però de vegades hi apareixen també formes no reforçades, ex. “sens móurer'm d'*esta* terra” (*J* 27), “Feu-ho per *est* amarch plor / que m'està acabant la vida!” (*J* 69).¹³ L'edició valenciana canvia *aquest* i *est* per *este*, ex. *J*: “t'ho demano en *est* instant” (44) – *Ch*: “t'ho demane en *este* instant” (42). En *J* en plural es troba la forma de consonantisme simplificat *aquets*, ex. “En *aquets* temps tan dolents” (40), *J*: “*aquets* diners” (69), però en singular manté sempre el clàssic *aquest*.¹⁴

Torromé canvia el demostratiu adverbial *aquí* de *J* per *ací* i, de vegades, per *ahí*, ex. *J*: “A França, com *aquí* al poble, / hi ha francesos de cor noble” (10) – *Ch*: “en Fransa, com *así*, / y à fransesos de choi” (7), *J*: “—Són *aquí*, y una pila. / —Qui? / —Ls carlistas. / —De debò?” (31) – *Ch*: “—*Ahí* estan!... / Els carlistes” (27–28). En el text de Soler es troba *ço* com a demostratiu neutre en l'expressió *per ço*, que *Ch* evita, ex. *J*: “*Per ço* us vam matà a vosaltres” (13) – *Ch*: “*Per això* matem fransesos” (10), *J*: “Bé, *per ço* no maltracteu, / que jo no volhia fer-ho” (31) – *Ch*: “No me maltracteu!..., / que yo no volia fer-o” (27).

■ 3.1.4

Quant als possessius, en femení, en *J* conviuen les formes etimològiques i les analògiques amb *v*; en canvi, *Ch* només fa servir les formes analògiques amb *u*, ex. *J*: “la *tena* mare” (63) – *Ch*: “la *tehua* mare” (62), *J*: “la ditxa *mià*” (49) – *Ch*: “dicha *mehua*” (47). Es conserven també les formes febles dels possessius, més corrents en *J* que en *Ch*,¹⁵ ex. *J*: “*Ma* petició era justa, n'era

13 També se'n troben en altres textos teatrals procedents del català central de l'època, ex. “Lo pendran en *esta* sala?” (Vidal: *Tants caps...*, p. 13), “En *esta* tauleta” (id.); Ballot (1987 [1813]: 25) incloïa també els demostratius reforçats i no reforçats.

14 Però trobem el singular *aquet* en altres textos teatrals catalans del XIX, juntament amb *aquest*, exs. “Me volz comprà *aquet* paper?” (Campmany: *A la lluna...*, p. 10), “Ab *aquet* ram” (id., 56), “Arribo-n *aquet* moment” (Vidal: *Tants caps...*, p. 10).

15 Ballot (1987 [1813]: 27–29) recollia també les tres formes: les febles, i les tòniques (etimològiques, tipus *la sua*, i analògiques, tipus *la sevà*).

santa; / penetrarà en *son* cor desdixta tanta / y al fi serà piadós per *mon* consol” (65) – *Ch*: “*la mehua* petisió fon chusta y santa, / y arribant a *son* cor desdicha tanta, / per fi s’apiadarà del nostre dol” (64), *J*: “en *tos* brasos” (66) – *Ch*: “en *los teus* brasos” (84).¹⁶

■ 3.1.5

En els quantificadors, destaquem la substitució de l’indefinit *un* per *u*, ex. *J*: “Qu’*un* no puga estar may quiet!” (22) – *Ch*: “Que *u* no puga estar may quiet!” (18), *J*: “(Lo dóna a *un*, suposant qu’és el qu’ho ha dit primer)” (36) – *Ch*: “(La dóna a *u*, suponent qu’és el que u ha dit primer)” (33), i de *l’un* per *la u*. *J*: “(L’*un* pregunta a l’altre lo resultat de la anada)” (58) – *Ch*: “(La *u* pregunta al atre el resultat)” (57); així mateix *tothom* (*J* 10, 77) per *tots* (*Ch* 27, 77), i *re* (*J* 19, 32, 58) per *res* (*Ch* 16, 28, 57).

En *J* apareix el quantificador *tot* davant d’un numeral, amb el sentit d’“uns i altres sense excepció”, i davant d’un adverbí o un adjectiu, intensificant-los; es tracta d’unes construccions que *Ch* no reproduïx, ex. *J*: “Perduts la noya y *tots* dos, / me sento un impuls secret” (42) – *Ch*: “Perduts la chica y els dos...” (40), *J*: “*Tot* justament a la cama / que hi tinch lo dolor!” (30) – *Ch*: “Chustament en la cama / del dolor!” (27), *J*: “No sé què ha passat, / que ve ara en Pau *tot* de pressa / dihent que ab vós ha de parlar” (52) – *Ch*: “No sé qu’ha pasat, / qu’ara ve Pau molt de presa...” (50), *J*: “(Ell li dóna, y ella se la posa, clouhent-se-la *tota* sola)” (30) – *Ch*: “(Li la dóna, y ella se la posa)” (27).

En *J* perviuen alguns termes de polaritat negativa amb valor positiu, però no en *Ch*, ex. *J*: “Si en Melció això *may* sabia, / ay de mi y ay de vós! / Si no insistiu, callaré, / mes si *res* torneu a dir-me, / jo no dech ja contenir-me, / y a n’en Melció ho contaré” (48) – *Ch*: “Si Melchor asò sabera..., / ay d’ell, de vosté y de mi! / Si no insistix, callaré, / mes si torna a importunar-me, / serà ya un delit callar-me..., / y a Melchor li u contaré” (46).

■ 3.1.6

Assenyalem alguns canvis que s’observen en la morfologia verbal entre el text de Soler i l’adaptació de Torromé. En el present d’indicatiu: *J*: “aborreixo” (67) – *Ch*: “odie” (66), *J*: “obro” (51) – *Ch*: “òbric” (49), *J*: “mereixo” (76) – *Ch*: “mereix” (76) primera persona, *J*: “t’agraheixo” (24) – *Ch*: “t’agraïxc” (20); *J*: “llegeix” (55) – *Ch*: “llix” (53), *J*: “fregeixen” (15) – *Ch*: “frich” (12); *J*: “s’obra” (75) – *Ch*: “s’obri” (75), *J*: “moro” (66) –

16 En altres textos valencians d’intenció popular del s. XIX s’observa també un clar predomini dels possessius tòpics sobre els àtoms (cf. Martí, 1996: 245; id., 2006: 108–109).

Cb: “muic” (66), *J*: “veyeu” (64) – *Cb*: “veem” (63),¹⁷ *J*: “he” (17, 21, 54), “hem” (14, 54), “heu” (13) – *Cb*: “ha” (14, 17, 53), “ham” (10, 53), “hau” (10), *J*: “haig” (39) – *Cb*: “ha” (36); *J*: “vull” (22, 26, 39) – *Cb*: “vullc” (19, 21, 23, 36, 67), *J*: “ets” (39, 45, 67) – *Cb*: “eres” (36, 44, 54, 66).

En el present de subjuntiu en *J* predomina la desinència *-i*, però es troba també la més antiga *-ia*, i en alguns verbs es conserven les desinències en *-a* / *-e*, ex. *J*: “fassis” (11), “quedis” (23), “vegin” (20), “plòrian” (68), “estiga” (60), “digas” (61), “puga” (56), “vulga” (56), “sias” (11), “sia” (15, 56) – *Cb*: “fases” (8), “quedes” (19), “vegen” (17), “ploren” (67), “estiga” (67), “digues” (67), “puga” (65), “vullga” (54), “sigues” (8), “siga” (12, 52); en l'incoatiu: *J*: “beneheixi” (43) – *Cb*: “beneïxca” (41). D'altra banda, Torromé canvia les desinències analògiques *-em*, *-eu* per les etimològiques *-am*, *-au* en les conjugacions segona i tercera: *J*: “siguem” (19), “estiguem” (26), “volgueu” (61) – *Cb*: “sigau” (16), “estigau” (22), “vullgau” (60).

En l'imperfet d'indicatiu destaquen els canvis en alguns verbs rizotònics de la segona conjugació, que en *Cb* es troben amb l'accent sobre la vocal temàtica o reduïts, ex. *J*: “veya” (28), “feya” (43), “deya” (15, 53), “deyas” (53, 73), “quéyan” (55), “creyas” (73) – *Cb*: “vea” (25), “fea” (39), “dia” (37, 52), “diya” (51), “dies” (73), “caïen” (53), “creïes” (73). En l'imperfet de subjuntiu el canvi més notable és la substitució de les formes en *-j-* per les corresponents en *-r-*, ex. *J*: “tornessen”, “se'n recordessen” (10), “fossen” (11), “sigués” (13), “siguesses” (27), “vegés” (58), “deixésseu” (69) – *Cb*: “tornaren”, “s'enrecordaren” (7), “fóra” (7, 10), “fores” (24), “vera” (57), “deixara” (68). Com veiem, en la primera conjugació en *J* ja s'ha produït el canvi analògic a la vocal temàtic *e*. Notem-hi també la convivència de “fossen” amb les formes analògiques “sigués”, “siguesses”.

D'acord amb l'ús del valencià central, Torromé fa servir el passat simple més que en l'original, i així, substitueix moltes vegades el passat perifràstic, i també el perfet i el plusquamperfet, per aquest temps verbal, ex. *J*: “van fer” (11), “he vist” (17), “Me só encegat” (18), “havia anat” (28), “vaig vendre” (56) – *Cb*: “feren” (7), “viu” (14), “Me segu” (15), “anà” (25), “vengu” (54).

La versió valenciana canvia molts usos de *ser* de l'original per *estar*, ex. *J*: “Psit! Calleu, que ja és aquí!” (12) – *Cb*: “Chit! Calleu, que ya està así” (9), *J*: “—Véndrer lo camp. / —Ja és venut! / —Aquesta casa... / —És venuda. / —Què diheu! (*Sorpresa general*)” (56) – *Cb*: “—Vendre el camp. / —Ya

17 La *i* antihiàtica del gerundi, s'elimina també en *Cb*, ex. *J*: “treyent” (21, 74), “creyent” (25), “cayent” (70, 87, 92) – *Cb*: “creén” (18), “caent” (40, 74).

està venut! / —Esta casa. / —*Està venuda!* (*Sorpresa cbeneral*)” (54), J: “Si la planxa no *era* al punt...” (45) — *Cb*: “Si la plancha no *està* en punt...” (43), J: “—Què és això? / —*És* molt ben fet” (31) — *Cb*: “—Qu’és això? / —*Està* mol ben fet” (28).

■ 3.1.7

Pel que fa als elements de relació (preposicions i conjuncions), indicant situació en l’espai, Torromé substitueix sovint *a* per *en*, ex. J: “Ni un dia me quedo *a* casa” (18) — *Cb*: “Ni un dia me quede *en* casa” (15), J: “Benet, Quico y los demás xicots, voltant a Bernat; uns assentats *a* terra, altres *al* banch, etc., etc.” (32) — *Cb*: “...uns asentats *en* terra, atres *en* un banc” (29). També substitueix *per* per *per a* (de vegades, *pa*, *pe a*), amb valor final, ex. J: “(Miquel alsa-l bastó *per* pegar a Bernat)” (15) — *Cb*: “(Miquel alsa el bastó *per a* pegar a Bernat)” (11), “No tindriau estisoras / ni gorros *per* las senyoras” (13) — *Cb*: “...ni gorros *pa* les siñores” (10), J: “La cayguda de la fulla / serà *pel* pobre vellet!” (67) — *Cb*: “...serà *pe a* el pobre agüelet” (66).

Altres canvis destacables en les preposicions: J: “ab” (9, 15, 25) — *Cb*: “en” (5, 11, 21), J: “sota” (12, 16, 40) — *Cb*: “baix de” (9, 13, 37), J: “*a* dins del calaix” (50) — *Cb*: “*en* el calaix” (48), J: “a prop” (39) — *Cb*: “prop de” (36), J: “sens” (24, 26, etc.) — *Cb*: “sinse” (20, 23, etc.), J: “sense” (26) — *Cb*: “sens” (23), però *sense* també es troba en *Cb* (69, 72); J: “fins” (25, 44, etc.) — *Cb*: “hasta” (22, 42, etc.).

En les conjuncions, *Cb* substitueix els casos de *perquè* final de J per *per a que*, *pa que*, ex. J: “vull en ton ànima un puesto / *perquè* m’hi guardis lo cor” (46) — *Cb*: “...*per a que* m guardes el cor” (44), J: “De cal senyó alcalde tu / porta aquí-ls mossos armats, / *perquè* los diners juntats / algun d’ells puguí anà a dú” (56) — *Cb*: “...*pa que* ls dinés achuntats / els puga portar algú (55). Altres canvis d’interès són: J: “fins que” (30, 68) — *Cb*: “hasta que” (27, 67), J: “donchs” (11, 16, 45), “doncas” (16) — *Cb*: “pués” (7, 13, 43), “pos” (30).

■ 3.1.8

Quant als adverbis, Torromé substitueix sempre *quasi* (35, 53, 58) i *quasibé* (76) de Soler per *casi* (31, 51, 56, 76), o bé elimina *quasibé* (J 42 — *Cb* 39) de l’original. Ara bé, la reducció de *quasi* a *casi* no era tampoc desconeguda a Catalunya a l’època, ex. “y això *casi* totas horas” (Prat / Vila, 1992: 131), “*Casi* res” (Vidal: *Tal hi va...*, p. 10), “*Casibé* tinch mitja por / que tampoch vindrà per mi” (Vidal: *Tants caps...*, p. 48), “*Casibé* me ha marexat” (Vidal: *L’ase...*, p. 14), i, de fet, *casi* és la forma de la *Gramàtica* de Ballot (1987 [1813]: 87).

Torromé tendeix a substituir l'adverbi *sols* (15, 61) de l'original per *només* (11, 60), segurament més habitual en el valencià del seu temps. Fins i tot la substitució el pot dur a canviar una mica el sentit del text: J: “Sabs qu'aborreixo en Miquel, / però ell *sols* ab lo seu or / salva als que t'han dut amor” (67) – Ch: “Tu saps quant òdie (sic) a Miquel, / però *només* el seu or / salva al chermà de Melchor” (66); altres vegades opta per eliminar l'adverbi *sols* de J (J 32, 39, 67 – Ch 29, 36, 66); també canvia *sols* (14, 71) per *solamens* (11), per *tan sols* (70) i per *a soles*: J: “Estiga's tranquila, / dona; si entran en la vila / *sols* serà en l'arrabalet” (22) – Ch: “...En un cas qu'entren, *a soles* / serà hasta el arrabalet” (19), i *tot sol* per *a soles*: J: “quant *tot sol* se'n va” (21) – Ch: “quant *a soles* se'n va” (17);¹⁸ igualment canvia l'adj. *sola* per *a soles*: J: “(Quan Roser se veu *sola*)” (77) – Ch: “(Quant Rosa veu que està *a soles*)” (77). Però en alguna ocasió opta per conservar *sols* (Ch 53, 64 – J 37, 45), i en un cas fins i tot es val d'aquesta forma per solucionar l'adaptació d'un vers: “No us ho dich? Roig de mal pèl. / Jo me'n rich” (12) – Ch: “Yo *sols* li ha dit roch mal pèl, / y em ric...” (13).

La versió valenciana no manté mai l'adverbi *després* (9, 19, 31, 44, 71, etc.) de l'original; generalment el canvia pel castellanisme *después* (5, 15, 28, 42, 70, etc.); menys sovint en Ch es substitueix *després* per *dempres* (9, 32), forma prou habitual en els textos valencians popularistes dels segles XVIII, XIX i primeres dècades del XX. En l'edició de Torromé se substitueix sempre *aixís* (20, 34, 40, 43, 51, etc.),¹⁹ que és la forma més habitual en el text de Soler;²⁰ generalment la substitució té lloc per *així* (30, 37, 41, 49, etc.), i en alguna ocasió pel més dialectal *aixina* (41), forma predominant actualment en valencià.

Canvia “may” (57, 77) per “enchamay” (50, 76), forma que té una presència important en els textos valencians dels segles XVIII i XIX (cf. Martí, 2011a), i que probablement cal relacionar amb el castellà i aragonés *enjamás*, i valorar la possibilitat d'una influència d'aquest sobre la forma valenciana, si no en l'origen, en la notable difusió que arribà a tenir.

18 Sobre l'antiguitat i vigència d'*a soles* ‘només’, veg. Martí (2009: 131).

19 Tot i que el *DCVB* recull la realització *aixís* a València, aquesta és una forma inusual en els textos valencians d'intenció popular dels segles XVIII i XIX, i només en trobem alguns exemples esporàdics als segles XVI i XVII: “disponent-o *aixís* nostre Señor” (Ferrando, 1995: 52), “Alguns volgeren dir que era corona, y no u era, sinó que *axís* se acostuma de nomenar” (Martí, 1994: II, 191); en canvi, era la variant popular en cat. central en el temps de Soler (cf. *DECat*, VII, 914).

20 Rarament apareix *així* en Soler (29).

Així mateix, *Ch* canvia *endarrera* (57) per *arriere* (56), *endavant* (54, 60) per *avant* (52, 59), *a prop* (30, 38, 40) per *prop* (26, 36) i *propet* (37), *a dintre* (20) per *dins* (16), *a baix* (53) per *baix* (51), *de primer* (33) per *primer* (30), *avuy* (25, 29) per *hui* (21, 28), *aviat* (30, 60) per *pronte* (25) i per *a l'instant* (59), *a poch a poch* (36) per *poc a poc* (33), *tot seguit* (33, 54, 65) i *de seguida* (16, 34, 35, etc.) per *en seguida* (12, 29, 30, 32, 53, 64, etc.), però no sempre, car en algunes ocasions conserva *de seguida* (*J* 42, 56, *Ch* 39, 55), i de vegades, *menos* (64, 77) per *manco* (59, 63); substitueix les locucions *el damunt* (19) i *el davant* (45) per *damunt* (16) i *dabant* (43), respectivament; igualment Torromé elimina els adverbis *enrrera* (*J* 37, *Ch* 35), *gaire* (*J* 12, *Ch* 9), *detràs* (*J* 22, *Ch* 19), *tant-mateix* (*J* 44, *Ch* 42) i *allavoras* (*J* 54, 56, *Ch* 52, 54), *llavoras* (*J* 43, *Ch* 41), i, en canvi, usa *entonses* (*Ch* 47); també elimina la partícula negativa *pas* (*J* 24, 25, *Ch* 20, 22) i les locucions adverbials *a sobre* (*J* 32, 54, *Ch* 29, 53), *a sota* (*J* 16, *Ch* 12), *a fora* (*J* 33, *Ch* 29), *al darrera* (*J* 37, *Ch* 34), *de debò* (*J* 31, *Ch* 28) i *un xich* (*J* 34, *Ch* 30) de l'original.

■ 3.2 Lèxic

Com en els altres nivells de la llengua, Torromé sol canviar els mots de Soler que li resulten poc familiars per altres que li són més coneguts en el seu valencià. Repassem les substitucions lèxiques d'interès dialectal, o lingüístic en general, que fa el nostre autor, sense entrar ara en els canvis purament estilístics; afegirem en alguns casos comentaris que poden resultar d'interès per a la història del lèxic català.

■ 3.2.1

Canvi d'un terme genuí per un altre amb un sentit semblant.

<i>J</i>	<i>Ch</i>
“acudits” (21)	“caprichos” (17), de la vellesa.
“afany” (46)	“ànsia” (44)
“afanys” (63)	“temors” (63)
“afatigat” (53)	“sofocat” (51)
“aixerit” (9)	“arriscat” (5), aplicat a un home vell.
“apariats” (53), els bous	“aparellats” (52)
“aprens” (29), “apren” (45)	“deprens” (25), “deprén” (43)
“arribo” (23)	“aplegue” (19)
<i>assarronar</i> (16)	<i>assaonar</i> (13) ‘tupar (algú)’ ²¹
“l'atura” (52)	“el dete” (50)

21 En el *DCVB* amb aquest sentit *assaonar* no es recull en valencià, però hi és també ben conegut (cf. Martí, 2006a).

“barraló” (15)	“marraixa” (12), per al vi.
“barrejava” (47)	“mesclaba” (44). ²²
“bermella” (25)	“rocha” (21), el color de la casulla. ²³
“blau” (54)	“cardenals” (53)
“cambra” (34)	“sala” (31) ²⁴
“Caratsos!” (32)	“Guitsa!” (29), expressant disgust.
“carbassó” (15)	“carabassa” (12), per a posar-hi vi.
“càvach” (20, 21)	“aixà” (= aixada) (11, 17)
<i>cinta</i> (34, 35, 65)	<i>llista</i> (30, 32, 64)
“cistell” (27)	“sistella” (24)
<i>clòurer</i> (29, 30)	<i>tancar</i> (26)
“condol” (45)	“dol” (43)
“cop” (16, 23)	“volta” (12, 19)
“cop de canya” (37)	“cañà”, “cañaes” (34)
“defensar” (11, 51, 69)	“defendre” (7, 48, 68)
<i>desar</i> (33)	<i>guardar</i> (30)
“descompartint-los” (37)	“despartir-los” (34), dues persones que es barallen.
<i>deturar</i> (18, 49)	<i>detindre</i> (15, 48), algú que se’n va.
“diada” (45)	“gran dia” (42)
“dolents” (10)	“mals” (7), aplicat als francesos (‘malvat, mancat de bondat’), i aplicat a la situació socioeconòmica del moment, J: “En aquets temps tant <i>dolents</i> ” (40) – Cb: “hui que-l temps està tan <i>mal</i> ” (37). ²⁵
“ab tu <i>s’enmarida</i> ” (34)	“ <i>es casa en tu</i> ” (31)
“ensenyar” (38)	“amostrar” (36) ²⁶

-
- 22 Segons Coromines (*DECat*, I, 676), *barrejar* ‘mesclar’ és un verb del Principat, “inusitat o molt poc popular en el País Valencià i en general a les Illes”. Amb tot, *barrejar* no és tampoc desconegut en val., fins i tot en l’actualitat. L’usava, per ex., Hernández Casajuana, que reproduïa el parlar castís de les classes populars de la ciutat de València: “les influències extrañes tot ho *barrechen*” (*El carreró de la Llanda*, in: *El Cuento del Dumenche*, 158, 1917, p. 2).
- 23 Com és sabut, actualment en valencià l’ús de *vermell* és poc habitual (cf. *DCVB*; *DECat*, VII, 399), però trobem encara *vermell* en textos populars valencians del s. XIX.
- 24 *Cambra* tendeix a especialitzar-se en el val. contemporani en el sentit d’andana, algorfa’ (veg. Martí, 2011).
- 25 Sobre els usos i vitalitat de l’adjectiu *dolent*, vegeu el *DECat* (III, 164). En valencià, on antigament també era conegut *dolent* amb els significats de ‘mancat de bondat moral’, ‘que no és bo’, als segles XVIII i XIX hi era més conegut amb els sentits de ‘malalt’ i ‘endolorit’.
- 26 J: “Donchs que vagi a *ensenyar* monas” (38) – Cb: “Pués que vacha a *amostrar* mones” (36). L’ús d’*amostrar* ‘ensenyar, fer saber’ és habitual en val. als segles XVIII i XIX (Martí, 2011); sobre *mostrar* i *amostrar*, veg. també Coromines (*DECat*, V, 814–815).

“cynas” (9)	“ferramentes” (5), de llaurador. ²⁷
<i>estimar</i> (17, 47)	<i>voler, amar</i> (14, 45) ²⁸
“espera’t una estona” (57)	“espera’t un poquet” (55)
“fastigosos” (19)	“fastidiosos” (16)
“floch de neu” (51)	“bolves de la neu” (49)
“fogó de ferro”, “fogó” (45, 49)	“foguer de fanc”, “foguer” (36, 43) ²⁹
“gros” (12, 16)	“gran” (9, 12)
“llumet” (35)	“llumeneta” (31)
“mantega” (15)	“sachí” (12)
“Deixau-la ja <i>mar>car</i> ” (74)	“Deixe-la vosté <i>anar</i> ” (74)
“medi” (61)	“mich” (60) ³⁰
“menjadora” (16)	“gamella” (13)
“minyó” (24)	“chic” (21) ³¹
“mirall” (39)	“espill” (36)
“noy”, “noya” (8, 11, 17, 22)	“chic”, “chica”, “chiquet” (4, 22, 29, 40). ³²

- 27 En val. també *aïna* (pl. *aïnes*), que pot aplicar-se, com en el text, als instruments de treball d’un agricultor, com en: “La essena representa una casa de llauradors pobres, en la que per tot mobiliari hi à una tauleta chicoteta, algunes cahires y vàries *aïnes* del treball” (Nicolau Garcia Marco: *Les alegries de un músic*, València: tip. «La Gutenberg», 1919, p. 3), o en el refrany *Dia que no pugues llaurar, deus les aïnes arreglar* (Estanislau Alberola: *Refraner valencià*, València: «Arte y Letras», 1928, p. 64)
- 28 Però Torromé no sempre canvia *estimar* per *voler* o *amar*, altres vegades el manté: J: “Vet-aquí, doncs, que matant-las, / lo rey de Fransa la *estima*” (35) – Cb: “Pués vat ahí que matant-les, / el rey de Fransa la *estima*” (32), i fins i tot en una ocasió canvia l’original “volían” per “estimen”: J: “Lo rey porta dos infants / qu-a las doncellas *volían*” (35) – Cb: “El rey porta dos infants / de presència molt garrida / qu-*estimen* a les donselles / que la bruixa matà un dia” (32). De fet, *estimar* amb el valor d’*amar* es troba en altres textos populars valencians dels segles XVIII i XIX, ex. “Señora, que no me *estima*? / Mire que yo estic penant / per llograr eixa hermosura” (*Parlament curiós y entretengut per al desfrés de les Carnistoltes (...)*. *Primera part*, València, impr. de Agustí Laborda, s. a., p. 4), “al pas veches que te *estime*, / vullc així me correspongues” (*Coloqui. El enamorat en dia de Corpus, que referix son deliri y despropòsits molt al cas*, BV, ms. 419, f. 17v), i juntament amb *voler* en un mateix text: “Yo te *estime*, yo te adore, / y te *bullc*, y en tu idolatre” (Martí, 1997: 248). I, inversament, també es troba *voler* ‘estimar’ en textos teatrals orientals contemporanis a Soler: “-La noya-m *vol*. / (...) -No pot ser: sens mon permís / ella no deu *estima*” (Vidal: *Tal bi va...*, p. 20).
- 29 Aceptció de *foguer* especialment valenciana (‘fogó per escalfar’) (veg. *DCVB*; *DECat*, IV, 66).
- 30 J “Donchs ara he trobat un *medi*” (61), per a resoldre una situació – Cb: “Ya ha trobat un *mich*” (60).
- 31 En val. *minyó* es mantenia al s. XIX fonamentalment aplicat als membres d’una tropa encarregada de perseguir els malfactors.
- 32 *Xic, xica*, com a substantius, es troben també en textos d’escriptors orientals dels segles XVIII i XIX, ex. “Sempre ab lo seu pentinat / y delirant per las modas. / La filla sí, és bona *xica*, / tant sensilla y carinyosa, / més la vella és vanitosa” (Vidal: *Tants caps...*, p. 9), “sinó anàban a compàs / als *xichs* daba bells rapotís” (Brown, 1989: 82).

“noyets”, “noyeta” (36, 42)
 “nosa” (37), amb el verb *fer*.
 “pagès” (8, 9, 23, 41)
 “pardals” (61)
 “pasant farina” (9)
 “sota-l *pedrís* de la porta” (76)
 “pató” (29)
 “petit” (36, 48, 61)
 “plaga” (29)
 “porró” (13)
 “ral” (14)
 “ruixar” (39)

sabatejar (algú) (29)
semblar (33, 42, 72)

sentir (12, 51, 59)
 “soch” (27)
surtir (14, 20, 27, 69), *sortir* (35)
 “tip” (43)
 “túits” (17)
treure (67, 70)

“chiquets”, “chiqueta” (33, 39)
 “mal” (34), o el *suprimeix*.³³
 “llaurador”, “llauraor” (4, 5, 20, 38)
 “taulains” (60)
 “sernent farina” (5)³⁴
 “baix del *banquet* de la porta” (76)
 “bes” (26)
 “chiquet” (33, 47, 60)
 “pesar” (26)
 “barral” (9), per a beure vi.
 “quinset” (11)
 “estufar” (36), la roba per planxar-la,
 llançant-hi aigua per la boca.
calçar (26) ‘pegar-li, tupar-lo’.
paréixer (30, 39, 72), però en altres ocasions
 manté *semblar*: “Después mire tot a reu /
 clares aigües...; del riu són, / y em *semblen* el
 plor del món / que plora perquè no-t veu”
 (*Ch* 25).³⁵
ouir (9, 49, 59)
 “bachoc” (24) ‘beneïtot, curt d’enteniment’.
eixir (11, 16, 25, 27, 68)³⁶
 “fart” (41)
 “teulains” (14)
llevar (66, 69).

-
- 33 J “si-ns fa nosa” 17. Però *nosa* també és doc. en valencià als segles XIX i XX en textos de vocació popular, en les construccions *fer nosa*, *donar (mala) nosa*, *pendre nosa* i *tenir nosa*.
 34 En Pou (1575) ja es troba la dualitat ‘passar la farina o cendre’, per relació a la varietat gironina i valenciana, respectivament (cf. *DECat*, II, 680).
 35 Actualment es manté *semblar* ‘ésser en aparença; oferir-se als ulls o a la imaginació com si fos tal o tal cosa’ en part del valencià.
 36 En els textos teatrals del cat. central de la segona meitat del s. XIX sembla habitual *sortir* (*surtir*), i *eixir* a penes hi és emprat, en expressions com *eixir-ne* ‘escapar d’una situació molesta, irritant’: “Tu sempre estàs de tabola! / Demà van a la cassola [els coloms], / y aixís potser *n’axirem*” (Vidal: *L’ave...*, p. 8), però en els textos populars centrals del segle XVIII *eixir* s’usava encara amb normalitat, exs. “*Hixen* la senyora Ignès, senyora Juana y criada” (Prat, Vila, 1992: 133), “Pués, Francesc, no tingues por, / ja *eixinàs* bé” (Villalonga, 2010: 106), “que no me *isca* ab lo perdó de Vostra Mercet” (Vidal Colell, 1988: 318), “no *ix* la sentència” (Romeu, 1988–89: 165), “puig *hexiu* tan de matí” (Sala Valldaura, 2007: 129), “per la porta / *isqué* poch a poch” (Brown, 1989: 65). Per als usos d’*eixir* i *sortir* en valencià, veg. el *DECat* (VIII, 100–101).

■ 3.2.2

Altres vegades, Torromé opta per evitar el mot de l'original canviant-lo per un altre de sentit diferent, més habitual en valencià. Sovint el mot substituït manté alguna relació de proximitat semàntica amb el substituït, però en altres casos la vinculació semàntica és més feble, o inexistent; també hi pot haver certa relació formal entre tots dos, encara que tinguen sentits diferents. Aquests canvis l'obliguen en alguns casos a modificar el sentit de la frase. Vegem-ne alguns exemples d'interés:

J: “Fins los *préssecs* he aburrit, / perquè n'hi han de gabatxos” (10) – Cb: “Yo ha aburrit els *albercocs*, / perquè n'hi han de gabachos” (7), amb el canvi de *préssecs* per *albercocs*.³⁷ Evita, així mateix, l'ús de *caldre* en l'expressió *com cal*, amb la qual no devia estar gaire familiaritzat: J: “hi ha francesos de cor noble, / que són honrats y *com cal*” (10) – Cb: “en Fransa, com así, / y a francesos de choí, / de bon cor y honrats, *cabal*” (7).

Altres exemples:

J	Cb	J	Cb
“albas” (40)	“abrets” (37)	<i>anyorar</i> (22)	<i>enxisar</i> (18)
“bressant-la” (43)	“besant-la” (41)	“cireras de arbós” (27)	“sireres” (23) ³⁸
“desar” (40), unes joies	“deixar” (38)	“detureu-me” (73)	“sereneu-me” (72)
“empeny” (51)	“du” (49)	“fastigosos” (46)	“fastidiosos” (43)
“florete del fayol” (28)	“flor del taroncher” (24)	“fluviols” (32)	“flautes” (29)
“fredor” (72)	“serenitat” (71)	“galleda” (46, 49)	“cànter” (43, 47)
“malls” (48)	“martells” (46) ³⁹	“promesas” (61)	“nóvies” (60)
“sälzer” (47)	“siprer” (45)	“salzereda” (63)	“pontet” (62)
“sivelleta” (34)	“ahulleta” (32)	“sureras” (61)	“abres” (60)

En algunes ocasions en l'edició valenciana són eliminats determinats mots, que Torromé veia com a poc habituals en el seu valencià, sense substituir-los expressament per altres de relacionats. Per exemple, *aixecar-se* (59), *alzina* (10), *aturar* ‘deturar, detenir (algú)’ (14),⁴⁰ *aucell* (65), *aviat* (19),

37 El joc de mots està motivat en la crítica als francesos o gavatxos, per això Torromé conserva la varietat de la fruita, però canvia el tipus d'aquesta, ja que en valencià són coneguts els *albercocs gavatxets* (cf. DCVB; Martí, 2011) i no tant els *préssecs gavatxos* de l'original; a més a més, el substantiu *préssec*, tot i que no hi és desconegut, és molt menys habitual en valencià que el sinònim *bresquilla*, i variants (cf. ALPI, núm. 473; ALDC núm. 1166).

38 En val. els fruits de l'arborcer s'anomenen més aviat *arborços* o *alborços* (cf. DCVB; DE-Cat, I, 358).

39 Però *mall* no era desconegut en val. als segles XVIII i XIX.

40 El verb *aturar* no era desconegut en val. al s. XIX, però devia ser, almenys en el val. de Torromé, més usual que altres sinònims.

aymia (49), *bufó* (27), *clatell* (11), *colla* (11), *escaure* (27), *gayre* (20), *glaçar* (70), *minyó* (24), *nell*: “Y·ns déixan sols? Com hi ha *nell*...!” (22),⁴¹ *ruch* (14), *turó* (10), *verola* (27), *xirinola* ‘tabola, broma, gresca festosa’ (12),⁴² entre altres.

I inversament, l’adaptador hi aporta alguns mots i locucions sense equivalents en el text de Soler, que generalment representen solucions valencianes: *a genollons* (24), *agüelo corruixes* (30), *borinot* (23), *carcallada* (21, 26), *contraçuitça!* (31), *enramada* (7), *espinàs* (51), *estovar-se* (36), *fóller!* (51), *gamella* (10), *gesmilet* (38), *ruquerol* ‘ignorant’ (21), *tabac* (36) tipus de cistelleta; *xel!* (11), *xec!* (37), o la loc. *fer (algú) com un tac*. “Per fi, donen el atac / els franchutes malaïts, / y arrimaben uns confits / que *mos feen com un tai*” (6), és a dir, els atacaven amb grans descàrregues d’armes de foc.

■ 3.2.3

Canvi de variant formal. Citem i comentem algunes variants formals d’interès.

<i>J</i>	<i>Ch</i>	<i>J</i>	<i>Ch</i>
“àligas” (14, 64)	“àguiles” (11, 63)	“arri!” (51)	“arre!” (49)
“butxaca” (20)	“bolchaca” (16)	“cops” (52)	“colps” (50)
“disputa” (29)	“desputa” (25)	“catedral” (48)	“catredal” (45)
“delicte” (50)	“delit” (48)	“esbarzers” (61, 67)	“brasers” (60, 65) ⁴³

41 Eufemisme, per *Déu*, cf. *com hi ha Déu!* (Robrenyo, 2004: I, 103); no és enregistrat en el *DCVB* ni el *DECat*, però es troba en altres textos catalans de l’època, ex: “pués l’aprecio *com hi ha nell*” (Campmany: *A la lluna...*, p. 13), en una fórmula diferent: “Caram, quin jove més gat, / m’agrada, vetuga *nell*!” (Andreu Arnau: *El noy de las camas tortas*, Barcelona: Gaspar, 1866, p. 18), “(Qu’és estrany, vatua *nell*!” (Andreu Brases, Narcís Campmany: *Embolica que fa fort*, Barcelona: Puig, 1870, p. 29), i amb la variant *dell*: “T’has lluit, com hi ha *dell*!” (Josep M. Arnau: *Un embolich de cordas*, Barcelona: López, 1866, p. 36). Un altre eufemisme relacionat que va usar Soler en *Las joyas*, i que trobem a l’època en altres textos del Principat és *neu*: “Com hi ha *neu!*” (19), substituït en *Ch*: “per Déu!” (14), cf. *voto a neu!* (Robrenyo, 2004: I, 65, 71), “—Y ja’t dich; no tornis. Creu. / Puig usant d’autoritat, / te planto pres o arrestat. / —¡Qu-heu de fé! (*Ab befá*) / —Com hi ha *neu!*” (Vidal: *Tal bi va...*, p. 22), “—Y si l’hech ab lo senyor, / a fe de *neu*, li armo un júlit...” (Vidal: *Qui juga...*, p. 12), “Viva *neu!*” (id., 28), “A mi·ls crits, gràsias a Déu, / no·m fan pó, / perquè·m un vatua *neu!*... / *aquí dió fin* al sarmó” (Vidal: *La malvasia...*, p. 18). En val. als segles XVII, XVIII i XIX trobem, amb un sentit semblant, els parònims *lleu*, que forma part de les fórmules de jurament *per lleu!*, *per lleu ador!*, *per lleu salat!*, *cap de lleu!*, *cap té lleu!*, i *gren*: *cap de gren!*, *cap té gren!*, *a fe de gren!* (Martí, 2006a; id., 2011).

42 En val. el va recollir Escrig (1851), amb *e*, *gerinola*, però no és un mot habitual en els textos populars valencians del segle XIX, i ja no el van recollir *EscLJ* ni *MGad*; la var. amb *e*, *gerinola*, es troba en un col·loqui de Morlà (s. XVII): “—Què li pareix de aquest sigle? / —Que stà ple de *gerinola*, / que de pasechans que veig / gastant gales, gastant prosa, / y ab ser de capa y espasa, / lo seu viure és de tramoya?” (Ferrando, 1983: 1003).

“estrella” (70)	“estrela” (70) ⁴⁴	“m’insulta” (38)	“m’ansulta” (35)
“julivert” (33)	“cholivert” (30)	“lluny” (31, 34)	“llunt” (28, 31) ⁴⁵
“perdre” (50)	“pedre” (48)	“somnia” (71)	“ensòmit” (71)
“quicaraqüich!” (33)	“quiquiriqüic!” (30)	“succehit” (74)	“sosüit” (74)
“tresor” (40, 58, 71)	“tesor” (37, 57, 71)	“unsas” (60, 76)	“onses” (60, 76).

De vegades *J* i *Cb* difereixen per la presència o no de prefix, o per l’ús d’un prefix distint: *J*: “aconsola” (68) – *Cb*: “consola” (57), *J*: “apendreu” (38) – *Cb*: “dependreu” (35), *J*: “baixis” (65) – *Cb*: “abaixes” (64), com a intr., ús especialment val. i bal. (cf. *DECat*, I, 557); *J*: “havían caminat” (35) – *Cb*: “acaminaren” (31), *començar* (36, 38) – *escomençar* (33, 35), *J*: “destorbar” (61) – *Cb*: “estorbar” (60), *J*: *encegar-se* (18) – *Cb*: *cegar-se* (15), ofuscar-se l’enteniment; *J*: “enrahonan” (52) – *Cb*: “rahonen” (50), *J*: *escalfar-se* (34) – *Cb*: *calfar-se* (32), *J*: “los diners *juntats*” (56) – *Cb*: “els dinés *achuntats*” (55), *J*: “*va pujar* ma esposa al cel” (44) – *Cb*: “ma muller *s’empuchà* al sel” (42).

43 Variant de *barser*, der. de *barça*. No figura en el *DECat* ni en el *DCVB*. La documentem en textos val. a partir del segle XIX. Deu ser una var. secundària de *barser*, explicable per metàtesi de la consonant vibrant, i potser també per encreuament amb algun altre mot (com *bracera*).

44 La forma *estrela*, que documentem des de la segona meitat del segle XVII, per l’antic i tradicional *estela* (< STĒLLA), era la forma popular en val. al segle XIX. Coromines (*DECat*, III, 764) l’explica per “la mateixa *r* epentètica o repercussiva que el cast. *estrella* i el port. *estrela*”, i Veny (2011: 208) diu que “sembla resultat d’un encreuament de *estela* amb *estrella*”. No convé, però, perdre de vista la relació amb l’aragonés *estrela*, molt difós per l’Alt Aragó, amb documentació ja medieval, la influència del qual pogué haver actuat sobre el val. *estrela*.

45 Variant val. i de part del cat. nord-occ., habitual en els textos valencians dels segles XVIII i XIX (el derivat *lluntar* es documenta ja al s. XVII, en el *Dietari* de Porcar, cf. *CICA*, f. 76r, l. 9). En el *DCVB* s’explica per fonètica sintàctica, per “Pús freqüentíssim de *lluny* com a preposició seguida de *de* (*lluny de*), amb despalatalització de la nasal davant dental (*llun de*)”. Coromines (*DECat*, V, 248) rebutja aquesta explicació perquè un canvi semblant no s’ha produït en altres territoris de la llengua “on la fonètica sintàctica actua en forma molt més inexorable que en val. i en el Principat”, com és el cas de les Illes i el Rosselló, i proposa una explicació per analogia, a partir del model de l’adverbi *sovint*, on, des de l’Edat Mitjana, “coexistien les variants en *-ny*, *-n* i *-nt*” (*sovín* / *soviny* / *sovint*). Però, igualment, caldria preguntar-se per què aquesta atracció analògica s’ha produït fonamentalment en val. i la “llenca ponentina” del cat. nord-occ. La presència de *luent*, *luentes* en aragonés medieval, assenyalada per Coromines (*DECat*), ens fa pensar que probablement l’explicació de l’abast geogràfic de la variant *llunt* en català, precisament en els parlars més mediatitzats per l’aragonés, té relació amb aquesta varietat lingüística.

■ 3.2.4

A més dels que s'han comentat en apartats anteriors, vegem a continuació alguns mots actualment envellits o en procés de retrocés en val., o en una part del val., que fa servir Torromé, la major part dels quals segurament eren més habituals en el val. del seu temps: “ase” (25), que no figura en el text original corresponent; “arracà” (26; en *J* “arracada” 29, 30),⁴⁶ “capseta” (amb les joies) (37; en *J* 40), i “capses” (69; en *J* “capsas” 67), amb el mateix sentit, però en una altra ocasió substitueix “capsa” (*J* 57), referit també a un receptacle per contenir joies, per “caixeta” (*Cb* 56);⁴⁷ “devallar” (59; en *J* “baixà” 60); *escanyar* (34) “—M'ha pegat en eixa caña! / —Pués si no entres tu, m'*escaña* (Aksió de aufegar-lo)” (34) (en *J*: “M'ha pegat un cop de canya. / —Si tu no arribas, m'*escanya*” 37), possiblement afavorit per la rima, i acompanyat en l'acotació d'*aufegar*, més habitual en el val. del seu temps amb aquest valor, és a dir, com a transitiu, amb el sentit de ‘matar (algú) privant-lo de respirar per compressió o obstrucció de la gola’;⁴⁸ “esglay” (53; en *J* 52), “pluches” (64; en *J* 65 “plujas”), *J*: “siti” (38; en *J* 41) ‘setge militar’, “rosella” (51; en *J* 44), “toros” (10; en *J* 13), “trenc” (37; en *J* “trench” 39), produït per una caiguda violenta de la trona; “vila” (38; en *J* 41), *aonar-se*: “Mateu: —Y una volta estigau llestos, / en seguida la casaca. / (...) Com u pels nêts desatina!... / Melchor: —Si és una chica, Cristina; / y si és un chic, Baldomero (*A Rosa, y esta diu avergoñida*) / Rosa: —Anem!... De què *te n'abones* / tinc vergoña...” (*Cb* 22). En aquest cas el verb *abonar-se* (var. d'*adonar-se*) no figura en *J*. *Rosa* té vergonya que el seu promés *Melchor*, abans de casar-se, pense en els fills que tindran.⁴⁹ Ara bé, en altres ocasions Torromé elimina el verb *adonar-se* de l'original, amb el sentit de ‘percebre

46 En una altra ocasió Torromé substitueix “arracada” (47) de Soler pel castellanisme “barquillo” (37).

47 Probablement això té a veure amb el fet que el diminutiu *capseta* devia ser més habitual en val. al s. XIX que *capsa*, ja que designava generalment un receptacle de dimensions relativament petites; de fet, el que trobem normalment en els textos valencians de l'època és el diminutiu *capseta* (cf. Martí, 2011).

48 Més corrent en valencià n'és l'ús pronominal, *escanyar-se*, que ja va recollir Carles Ros (1764: 281) ‘desgañitarse, desgañifarse’, així com els diccionaris del s. XIX (Lamarca, 1839; Escrig, 1851; *EscL*, *MGad*), i que trobem en els textos populars del s. XIX i principis del XX.

49 Coromines (*DECat*, III, 26–28) afirma que el verb *adonar-se* va significar primitivament ‘atendre a, ocupar-se de’, sentit mantingut a Mallorca; afí a aquesta accepció es troba la que doc. en Jaume Roig (‘adaptar-se, ajustar-se’) i la que considera valenciana ‘recordar-se de, pensar-hi’, que doc. en la *Terra del Ge* de Martí Gadea i troba en Escrig (1851), la qual sembla ser també la que té el mot en Torromé.

(una cosa), no escapar a l'atenció', el més comú modernament en català general: “Jo sí ho sé; és que l'he atrapat / sense qu'ell *se n'adonés*, / y ab dotze anys que ho fa, o més, / tant sols jo me *n'be adonat*” (J 21), “Saquejàvan los francesos / y ns incendiàvan la vila. / Quant *se'n va adonà*l castell, / los va treure a canonadas” (J 42), o el substitueix per *advertir*: “Bernat se adelanta fins a posar-se al costat de Miquel sens qu'aquest *se n'adonà*” (J 49) – “Bernat s'adelanta hasta posar-se al costat de Miquel, sinse qu'este hu *advertixca*” (Cb 47). Per últim, assenyalem que Torromé manté l'adjectiu *regaños*, J: “Ell ja és vell, y és *reganyós*” (44) – Cb. “Ell és algo fastidiós, / y com a vell *regaños*... / perdone!” (42), a pesar de ser la var. *reguinyós* la que es troba habitualment en val. al s. XIX (i en l'actualitat).

■ 3.2.5

Notem, així mateix, algunes diferències en les locucions, expressions i refranys.

J: “a la esquitllada” (21)⁵⁰ – Cb: “a la callaeta” (17), amb el verb *anar-se'n*; J: “y a l'últim diu” (61) – Cb: “y per últim diu” (60), J: “y-l salvem *ab foc y a sanç*” (64) – Cb: “y el salvem *a foc y a sanç*” (63), J: “cara farrenya” (54) – Cb: “cara d'almànguena” (52), J: “de debò” (31) – Cb: “de veres” (15), J: “De riallas vénen plorallas” (13) – Cb: “Les bromes se tornen veres” (10), J: “de vegadas” (61) – Cb: “a voltes” (60), J: *deixar (algú) pitjor que pardals mullats* (14) – Cb: *deixar (algú) com fotges de l'Albufera* (11), referència a una de les victòries sobre els soldats francesos en la Guerra del Francès; J: “— Pare! / —*Déu te fassa bo!*” (22) – Cb: “—Pare! / —*Déu te fasa un sant!*” (18), J: *dur (i portar) afecte (a algú)* (37, 52) – Cb: *tenir afecte (a algú)* (34, 50), J: “Ja estem *en paus*” (77) – Cb: “Ya estem *en pau*” (77), J: “Ah, Ah, Ah! *Fa qu'està bé?*” (9) – Cb: “Ja!, Ja!, Ja! *Mha qu'està bé!*” (5), J: “fa un gran crit” (30) – Cb: “pega un crit” (27), J: “llansar un crit” (75) – Cb: “pegar un crit” (74), J: *no donar-se pena (d'una cosa)* ‘estar disgustat’ (25) – Cb: *no donar pena (una cosa)* (21), no saber-se la doctrina; J: *prendre un aire (a algú)* (20) ‘refredar-se’ – Cb: *pegar un aire (a algú)* (16); J: *saber greu* (38, 64) – Cb: *saber mal* (35, 64);⁵¹ J: “—Veus, aquí, a n'en Miquel ara? / N'hi dius unas a la cara...! / —Sí,

50 En el DCVB amb la preposició *de*, *d'esquitllada*.

51 Sobre les locucions *saber mal* i *saber greu*, veg. Casanova (2002: 262–271); al s. XVII encara documentem en textos valencians *saber greu*, ex. “A fe reparaba en dir-o, / perquè als tals sé que el (sic) *sab greu*, / que dir-li calbo és calbot / pegar-li a un home de bé” (*Sacro y solemne novenario, públicas y luzidas fiestas que hizo el real convento de Nuestra Señora del Remedio de la ciudad de Valencia a sus dos gloriosos patriarcas san Juan de Mata y san Félix de Valois*, València: Macé, 1669, p. 487), “y tal volta serà un moro, / el qual, com li *sabrà greu* / dur moncha al coll, la durà / com si fos de lenya un feix” (Escartí / Brown, 1990: 90), però ja no la hi trobem al segle XVIII, i, en temps de Torromé era una forma inusual en val.

senyor, perquè és francès. / —No és francès! Si és patuà / —*Si m'enbrutas, t'enmascaro.* / *Diga-li H*" (11) — *Ch*: “—Veus? Así està Miquel ara, / y unes li'n dius en la cara...! / —Sí, señor..., perquè és francès. / —No és francès, qu'és patuà. / —Pués *tarará y tarará...*, / *Matehuet, tot ve a ser u'*" (8), *J*: *tenir-ne sempre una per dir* (15) ‘estar sempre a punt per dir algun pensament agut o original’ — *Ch*: *tindre'n sempre alguna en lo si* (12), *J*: “un cop” (54) — *Ch*: “una volta” (53), *J*: “una pila” (17) — *Ch*: “un riu” (8), de diners.

■ 3.2.6

Pel que fa als castellanismes, aquests estan presents en totes les edicions, com era habitual a l'època. Ja hem comentat més amunt que en la tercera edició de *Las joyas...* se'n corregiren alguns, però continuava havent-n'hi. De vegades, partint de l'ús popular valencià, en l'edició de Torromé figuren castellanismes que no es trobaven en *J*. Amb tot, no convé deixar-se ofuscar per això, ja que, com hem anat veient en els apartats precedents, la versió valenciana va molt més enllà de la introducció de barbarismes. Hom pot trobar una llista, encara que no completa, dels castellanismes de *Ch* en Garcia Frasset (1989: 467–468),⁵² que ara no repetirem ací, però sí que en comentarem alguns casos d'interès, que serviran també per fer algunes precisions cronològiques sobre la seua introducció i per a incidir en la variació del valencià del s. XIX, on sovint, juntament amb el barbarisme, es mantien solucions ben genuïnes.

J: “adéu” (31, 41, 66), “adéu siau” (19) — *Ch*: “adiós” (15, 28, 38, 65), *J*: “adobar” (12, 31) — *Ch*: “apañar” (9, 28) paraigües,⁵³ *J*: “agafar” (15, 30), un càvec, una persona que fuig — *Ch*: “agarrar” (11, 27). Al s. XIX ja s'havia estès molt en val. el verb *agarrar*, però encara es feia servir el genuí *agafar* (veg. Martí, 2011a); en l'època de *Les choyes*, *agarrar* hi era més habitual que *agafar*, però aquest no era desconegut en val. Així, Torromé el manté en altres ocasions (p. 12, 47), o fins i tot l'introdueix on no es troba en l'original de Soler, en l'expressió *agarra, agafa i què fa?*: “Pos Señor, ella, al sentir-o, / com era tan remaligna, / *agarra, agafa y què fa?*, / mata a les dos en seguida” (32), que es troba també en altres autors val. de l'època. *J*: “càlzer” (47) — *Ch*: “calis” (45), *J*: “cerco” (26) — *Ch*: “buscar” (22), però en un altre lloc *J*

52 Aquest autor afirma que “principalment els canvis afecten el lèxic amb una substitució abundant de paraules catalanes per castellanen”.

53 *Adobar* ha anat perdent ús en valencià, per la competència d'altres verbs, com *apanyar*, preferit per Torromé, però encara perviu en la llengua popular amb diversos valors (cf. Martines, 2004: 353) i es troba en els textos valencians popularistes dels segles XVIII, XIX i primer terç del XX.

substitueix “cerca” de les dues primeres edicions per “busca” (30), que era també aleshores més habitual en català central; J: “*cèrrol* de foch” (73) – Cb: “*sírcul* de foc” (73).⁵⁴ El mot *cèrrol* (i *cèrrol*) amb l’accepció de ‘cercle (en general)’ és vist actualment com antiquat (*DECat*, II, 676), però, segons Coromines (*DECat*), es manté amb el valor de ‘peça de bóta o de roda’.⁵⁵ J: “esparverat” (31) – Cb: “asustat” (27),⁵⁶ J: “boig” (77) – Cb: “loco” (77),⁵⁷ J: “fidel” (40) – Cb: “hòmens fiels” (38), J: “jueu” (29, 50) – Cb: “chodio” (26, 48), J: “llavi”, “llabi”, “llabis” (32, 43, 48, 73) – Cb: “làbio”, “làbios” (24, 41, 45, 73),⁵⁸ J: “oblidant” (41) – Cb: “olvidant” (39), J: “racó” (9) – Cb: “rincó” (5),⁵⁹ J: “raig del sol” (40) – Cb: “rayo de sol” (37),⁶⁰ J: “rialleta” (43) – Cb: “riseta” (41).⁶¹

-
- 54 *Círcul*, que deu ser un castellanisme, el trobem des del s. XVIII; abans apareix *círculo*, a la primera meitat del s. XVI, que, donada la data en què es documenta, potser es podria veure més aviat com un llatíisme (cf. Martí, 2011).
- 55 No era desconegut en val. al segle XIX, amb el sentit de ‘peça de bóta’, però també designant altres peces circulars, com la dels mirinyacs: “Diu que és tan gran el consumo que se fa dels *sèrvols* d’aser o de ferro arremullat que gasten les loques a els mirinyacs de les sinagües” (*El Mole*, 1864: 299), o referit a l’itinerari habitual de la *ronda*: “ix-quí del cantó / anit a les deu (...) / Fora el *sèrvol* de la ronda, / casi a la palpa, y per sendes / y en cautela per la tropa, / vach arribar a Alacuàs” (Escalante, *Colección completa de las obras dramáticas*, València, 2, p. 28), a una ‘contrada, contornada’: “Aquella casera fon tan gran que va ser nomenà molt temps per tot lo *sèrvol*, y a tots cuants ho contàvem es feen creus” (*Ensisam de totes herbes*, València, 1891, p. 478), i en la loc. *fer passar (algú) pel* (o *per lo*) *cèrcolet* ‘obligar-lo, forçar-lo, menar-lo a fer una cosa, valent-se de la força, del poder o de l’enginy’, que trobem des del s. XVIII. Actualment, *cèrrol* (i *cèrrol*) es conserva en valencià dialectalment, amb diversos significats.
- 56 El verb *esparverar* ‘aterroritzar, esverar’, derivat d’*esparver*, no era desconegut en val. El documentem en un *Coloqui satíric* valencià anònim, que deu ser del s. XVIII: “Medina pareix un corp / en los ulls *esparberats*” (Bibl. Serrano Morales, ms. 6781, p. 6), i també recollim *esparveritzar*, aquest no registrat en el DCVB ni el *DECat*: “cuant una nit / que estava yo descuidat / baixa a fer agües *menores* / la mehua chica al corral, / y com això de les dones / tenen tan fort el orinar, / m’alse tot *esparverisat*” (*Coloquis de la merda y dels pardals*, València, s. a., p. 8). *EscLi* i *MGad* recullen *esparverar* com a sinònim d’*açorar*.
- 57 Amb tot, *boig* era conegut en valencià a l’època, amb el sentit de ‘foll’ i amb el de ‘simple, babau’.
- 58 El genú *llavi* ha decaigut molt actualment en valencià, davant la competència del castellanisme *làbio*. En els textos valencians del s. XIX es troben *llavi*, *làbio* i *morros*. Bernat i Baldoví feia servir habitualment *morros*, i considerava *làbio*, que solia escriure en cursiva, com una veu encara del llenguatge urbà, no usada, o poc usada, en l’àmbit rural (veg. Martí, 2011).
- 59 El genú *racó* també es conserva en valencià, si bé *rincó* ha fet progressos importants en alguns parlars.
- 60 Documentem el castellanisme *raio* des del segle XVII (Martí, 2011); al segle XVIII, Carles Ros (1771: 15), conscient del seu caràcter foraster, tractava de corregir-lo pel genú *raig*.

Torromé substitueix *soroll* per *ruïdo*, *roïdo*, aplicat a un tipus de so: “Bernat, a la pastera, passant farina, y cantant al compàs del *soroll* que fa” (J 9) – “...y cantant al compàs del moviment y del *ruïdo* que fa” (Cb 5), “(No podent-se contenir, li fa un pató, no en la cara d’ella, sinó fent lo *soroll* ab los llabis)” (J 29) – “...fent el *roïdo* en los làbios” (Cb 26).⁶²

J: “trempat” (20) – Cb: “templat” (17), J: “truitas” (17) – Cb: “tortilles” (13), d’ous; J: “la *volta* esquerdada” (42) – Cb: “la *bòveda* calsinà” (40).⁶³

Encara que menys sovint, també es troba, en la direcció inversa, la substitució d’un terme d’origen castellà de J per un mot més genuí: J: “lo meu *deber*” (66) – Cb: “el meu *deure*” (65), J: “ditxa” (70) – Cb: “alegria” (64), J: “mosso” (41) – Cb: “criat” (39), però uns versos més avant manté *mosso* de l’original: “dret lo *mosso* estava allí” (J 42) – “dret el *moso* estava allí” (Cb 40), J: “mossos” (56) – Cb: “fadrins” (55); J: “quarto”, “quartos” (36) – Cb: “dinés”, “inés” (33); J: “zelos” (29) – Cb: “sels” (26), gelosia; J: “antes d’ahir” (25) – Cb: “después-air” (21).

Al s. XIX *raio* s’havia estès molt en val., i segurament en el temps de Torromé hi era la forma més habitual, però no havia desplaçat totalment *raig*. En efecte, Bernat i Baldoví usava sovint *rayo* ‘raig de llum’, però en alguna ocasió escrivia “rachet de sol” (Martí, 2011), i en altres autors valencians del s. XIX, sovint en textos d’intenció popular, trobem encara *raig*.

- 61 El castellanisme *risa* es documenta ja al s. XVI en Pou (DCVB), i, al s. XVIII, Carles Ros el corregia en *rialla* (cf. Martí, 2011); al s. XIX, tot i la difusió del castellanisme *risa* en valencià, el genuí *rialla* continuava present en els textos d’intenció popular, juntament amb derivats, com *rialler* i *riallós*.
- 62 Però el genuí *soroll* és també conegut en val. als segles XIX i XX, on el trobem en textos d’intenció popular, i continua, en part, en l’actualitat, aplicat generalment a la bullícia, a l’agitació, i encara que menys sovint, referit a un tipus de so, ex. “Y al vindre yo de la festa / pa posar-me a fer l’arròs, ouint *soroll*, ha cregut / qu’era l’ànima del mort” (Joaquim Balader: *Aserter errant*, València: Ortega, 1883, p. 26).
- 63 Castellanisme doc. des del s. XVI, en O. Pou, i afavorit, segons Coromines (DECat, IX, 367), per l’“extrema plètorà semàntica” de *volta*. Al s. XVII conviu amb *volta*, sovint formant parell sinonímic, ex. “fent una *bòveda* o *volta*” (a. 1633) (Pingarrón, 1998: 567), “fent-li una *bòveda* damunt de cañes y quartons” (a. 1681) (id., 604), “en lo presbyteri se à de fer una *bòbeda* o *bolta* per ygal, doblada y carreronada a tres aygües” (a. 1676) (Olucha, 1987: 119), “les tres *boltes* o *bòvedes* han de fer totes un canó unit” (a. 1696) (id., 175), però en les *Memòries* de Josep Esplugues, del s. XVIII, ja només trobem *bòveda* (cf. Casanova, 1989); amb tot, amb aplicació arquitectònica, *volta* continua essent una paraula coneguda popularment en valencià, on coneixem les *voltes* en el sostre de les cases tradicionals, per designar l’espai arquejat entre les bigues.

■ 4

En conclusió, l'estudi contrastiu de la versió valenciana d'un text dramàtic barceloní de la segona meitat del segle XIX permet conèixer millor l'estat de les dues varietats lingüístiques en un període recent de la història de la llengua catalana. Els canvis de Torromé respecte a la llengua de l'original es fan seguint l'ús valencià que li resultava més familiar, com també adapta, pensant en el públic valencià, altres aspectes de l'obra, relacionats amb els costums o amb l'ambientació. En cap moment, però, hi ha en Torromé una voluntat de vulgaritzar o de castellanitzar la llengua de l'original. Els castellanismes que es troben en *Les choyes de Roseta* són els habituals en el dialecte valencià de l'època, com també n'hi ha, de castellanismes, en l'original de Soler. L'historiador de la llengua i el dialectòleg, però, no pot deixar-se encegar per això, perquè altrament restarien desatesos la major part dels textos catalans literaris moderns i contemporanis anteriors a la reforma fabriana. L'anàlisi contrastiva de *Las joyas de la Roser* i *Les choyes de Roseta* fa possible resseguir les diferències que mantenen els dos textos respecte a les innovacions lingüístiques, o aquells en què es mostren lingüísticament més conservadors. Veiem, per exemple, la presència en la versió de Torromé de mots que avui pateixen, en grau divers, una recessió en valencià (ex. *sagí*, *ase*, *capsa*, *escanyar*, *esglai*, *boig*, *pluja*, *toro*), alguns, que antigament tenien un ús més general en val., s'hi han especialitzat en un determinat sentit (ex. *cambra*, *dolent*, *minyó*, *soroll*, *aonar-se*). Les substitucions lèxiques, com en els altres nivells de la llengua, cerquen una major identificació amb la varietat lingüística dels espectadors i lectors valencians, per això en ocasions ofereixen solucions preferentment valencianes, sovint compartides amb altres varietats de la llengua, sobretot occidentals, que difereixen de la forma del català central (ex. *volva de neu*, *xiquet* 'infant', *espill*, *foguer* 'fogó', *cerndre*, *banquet* 'marxapeu', *teuladí* i *tauladí*, *barral* 'porró', entre altres). Acabem recordant que, des del punt de vista del lèxic, l'estudi comparatiu dels nostres dos textos permet aportar novetats respecte als diccionaris històrics i etimològics catalans, tant pel que fa a l'inventari, com a la datació, a la documentació, a la localització i a la interpretació de diverses veus. ■

■ Bibliografia

- ALDC = Veny, Joan / Pons, Lúdia (2001–2010): *Atlas Lingüístic del Domini Català*, Barcelona: IEC, 5 vols. (en curs de publicació).
- ALPI = Garcia Perales, Vicent (2001): *Atlas Lingüístic de la Península Ibèrica (ALPI): Edició i estudi del País Valencià*, tesi doctoral dirigida pel Dr. Emili Casanova, València: Universitat de València, 2 vols.
- Andolz, Rafael (2004): *Diccionario aragonés*, Saragossa: Mira.
- Ballot, Josep Pau (1987 [1813]): *Gramàtica y apologia de la llengua cathalana*, ed. a cura de Mila Segarra, Barcelona: Altafulla.
- Brown, Kenneth (ed.) (1989): Francesc Tegell, *Poema anaforic*, Barcelona: Curial / PAM.
- Casanova, Emili (1989): *Memòries d'un capellà del segle XVIII*, València: IAM.
- (2002): “Locuciones entre dos lenguas: *saber mal* y otras”, in: Saralegui, Carmen / Casado, Manuel (eds.): *Pulbre, bene, recte. Estudios en Homenaje al prof. Fernando González Ollé*, Pamplon: EUNSA, 259–283.
- CICA = *Corpus Informatitzat del Català Antic*, J. Torruella (dir.), Manuel Pérez Saldanya, Josep Martines i Vicent Martines, 2006, <<http://webs.2002.uab.es/sfi/cica>>.
- DCVB = Alcover, Antoni M. / Moll, Francesc de B. (1988): *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma de Mallorca: Moll, 10 vols.
- DECat = Coromines, Joan (1980–2002): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona: Curial, 10 vols.
- EscLl. = Escrig, Josep / Llobart, Constantí (1887): *Diccionario valenciano-castellano*, València: Aguilar.
- Escartí, Vicent / Brown, Kenneth (1990): “Edició i estudi d’alguns poemes catalans en un manuscrit de don Francesc de la Torre i Sebil”, *Caplletra* 9, 59–117.
- Escrig, Josep (1851): *Diccionario valenciano-castellano*, València: Ferrer de Orga.
- Ferrando, Antoni (1983): *Els certàmens poètics valencians*, València: IAM.
- (1995): “Les Memòries curioses (1609–1651) de mossén Vicent Torralba”, *L’Aiguadolç* 21, 37–64.
- Garcia Frasset, Gabriel (1988): “El teatre procedent del Principat representat a València (1833–1936)”, *Caplletra* 3, 127–138.

- (1989): “Sobre algunes adaptacions dialectals d’obres literàries catalanes”, in: Ferrando, Antoni (ed.): *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana, VII, Àrea 7. Història de la llengua*, València: IFV, 461–485.
- Lamarca, Lluís (1839 / 1842): *Ensayo de un diccionario valenciano–castellano*, València: Ferrer de Orga.
- Martí, Joaquim (1994): *El Libre de Antiquitats de la Sen de València. Estudi i edició*, València / Barcelona: IUFV / PAM, 2 vols.
- (1996): “Aproximació a la llengua del segle XIX a través dels sainets valencians”, in: Serra, Enric et al. (eds.): *Panorama de la investigació lingüística a l'Estat Espanyol. Actes del I Congrés de Lingüística General*, València: Universitat de València, 236–248.
- (1997): *Literatura de canya i cordell al País Valencià*, València: Denes.
- (2006a): *Diccionari històric del valencià col·loquial*, València: Universitat de València.
- (2006b): “Els llibrets de falla del segle XIX com a font per a l'estudi del català popular”, *Randa* 57, 93–125.
- (2009): *Josep Bernat i Baldoví. La tradició popular i burlesca*, Barcelona: Afers.
- (2011): *Diccionari de Josep Bernat i Baldoví (1809–1864) en el seu context històric*, València: Denes.
- (2012): “L’aportació lèxica de Josep Bernat i Baldoví, dins del context literari dels segles XVIII i XIX”, *Revista de Llengües y Literatures Catalana, Gallega y Vasca* 17, 31–70.
- Martines, Josep (2004): “Els llibres de privilegis reials valencians: una font per a l'estudi de la llengua”, in: Barrio, Juan Antonio (ed.): *Los cimientos del Estado en la Edad Media*, Alcoi: Marfil, 345–369.
- MGad = Martí i Gadea, Josep (1891): *Diccionario general valenciano–castellano*, València: Canales Romà.
- Olucha Montins, Ferran (1987): *Dos siglos de actividad artística en la villa de Castellón*, Castelló: Diputació de Castelló.
- Pingarrón, Fernando (1998): *Arquitectura religiosa del siglo XVII en la ciudad de Valencia*, València: Ajuntament de València.
- Prat, Enric / Vila, Pep (1992): “L’entremès del ball dels ermitans”, in: *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes XXIV, Miscel·lània Jordi Carbonell* 3, Barcelona: PAM, 113–187.
- Robrenyo, Josep (2004): *Teatre català*, Tarragona: Arola, 2 vols.

- Romeu i Figueras, Josep (1988–89): “Poemes inèdits d’Ignasi Ferreres, escriptor del segle XVIII”, *Llengua & Literatura* 3, 121–191
- Ros, Carles (1764): *Diccionario valenciano–castellano*, València: Monfort.
- (1771): *Corrección de voces y frases*, València: Burguete.
- Sala Valldaura, Josep Maria (2007): *Teatre burlesc català del segle XVIII*, Barcelona: Barcino.
- Sanchis Guarner, Manuel (1980): *Els inicis del teatre valencià modern 1845–1874*, València: Universitat de València.
- Veny, Joan (2011): *Petit Atlas Lingüístic del Domini Català*, Barcelona: IEC, vol. 3.
- Villalonga, Anna Maria (2010): *Teatre català inèdit del segle XVIII: Examen d’un mestre sabater*, Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres.

- Joaquim Martí Mestre, Universitat de València, Departament de Filologia Catalana, Avinguda Blasco Ibáñez, 32, E-46101 València, <Joaquín.Martí@uv.es>.

Zusammenfassung: Die sprachlichen Abweichungen in Leandre Torromés (1874 entstandener) valencianischer Version von Frederic Solers Theaterstück *Las joyas de Roser* (3. Aufl. 1872) erlaubt einen dialektalen Vergleich zwischen der zentralkatalanischen und der valencianischen Varietät in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, der interessante Phänomene sprachlicher Variation in diesem Zeitabschnitt sichtbar macht. Wir untersuchen die auffälligsten Aspekte im Bereich der Morphologie, der Syntax und insbesondere des Lexikons in beiden Fassungen; dabei werden die vorgefundenen Formen mit denen anderer zeitgenössischer Texte und Wörterbüchern verglichen und im Hinblick auf ihr Interesse für die katalanische Sprachgeschichte kommentiert sowie neue Daten gewonnen, die zur Ergänzung und Spezifizierung von Angaben in historischen Wörterbüchern dienen können. ■

Summary: The linguistic contrast of Leandre Torromés’s Valencian version (1874) of the play of Frederic Soler *Las joyas de Roser* (3rd ed. 1872) allows us to carry out a dialectal comparison between the Central Catalan and the Valencian varieties in the second half of the 19th century, from which the interesting variation of the language at that time becomes obvious. We study the most distinguished aspects of morphology, syntax and, especially, the lexicon of both versions, comparing the forms with those of other contemporary and previous texts and dictionaries, and adding comments of interest for the history of the Catalan language, as well as new data that complement and specify the information of the historical dictionaries. [Keywords: History of the lexicon; historical grammar; dialectal contrast; 19th century] ■